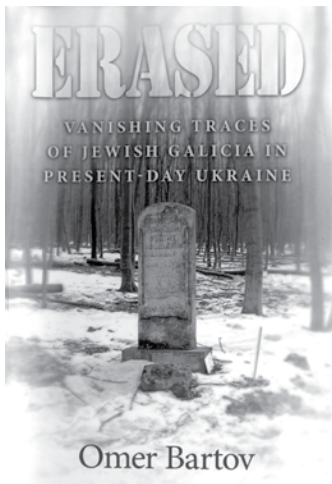

ОГЛЯД НОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ

МАРІЯ МЕЛЕНТ'ЄВА

Bartov O.

Erased: Vanishing traces of Jewish Galicia in present-day Ukraine. – Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2007. – XVII, 232 p., ill. ISBN 978-0-691-13121-4

Книга Омера Бартова «Стерте: зникнення слідів єврейської Галичини у сьогоденній Україні» – це відбиток залишків єврейського життя, що вирувало колись у Галичині (у тій її частині, що знаходиться нині в межах Західної України), але тепер швидко зникає. Спочатку Бартов планував свою поїздку як подорож до Бучача, рідного міста матері, звідки вона разом зі своєю родиною 1935 р. емігрувала до Палестини. 2004 р. він відвідав двадцять міст, де серед будівель, пам'ятників, ринків, вулиць, парків і кладовищ шукав сліди єврейського життя, оскільки самих євреїв тут майже не залишилось. Як і на інших територіях, окупованих під час Другої світової війни, за сприяння місцевого населення, нацисти полювали на єврейське населення, і майже все воно було знищено.

Бартов знайшов небагато доказів того, що євреї жили у цих містах починаючи з XVI–XVII ст. Його пошуки ускладнювалися відсутністю будь-яких зазначень на місцевості. Змушений відтак звертатися по допомогу до перехожих, дослідник міг дізнатися лише про те, де шукати рештки колишньої синагоги або де раніше розташовувався єврейський цвинтар. Час знищив майже всі свідчення про життя цілого народу, і нерідко Бартов міг знайти лише

руїни будівель або єврейські написи, що інколи проступали крізь штукатурку, або тільки місця, де ще кілька років тому такі ознаки існували.

Померти людина може двічі: фізично і зникнути з пам'яті живих. Книга Бартова про «другу смерть» – про зникнення євреїв із колективної пам'яті. Нацисти, знищивши майже все єврейське населення Галичини, оголошували міста одне за одним *Judenrein* – вільними від євреїв. Сьогодні, коли сліди колишньої присутності євреїв у регіоні зникли, пам'ять живих не містить єврейської складової.

Книга Бартова – це серія оповідань про кожне з двадцяти міст, які він відвідав 2004 р. Для автора кожна пам'ятка, що свідчить про присутність євреїв у місті – привід розповісти про місцеву єврейську громаду, адже попри страшну загибель євреїв Галичини, історія їхнього життя тут є надзвичайно важливою. Дослідження присвячено не загиблим, а декільком поколінням *євреїв, які жили тут*. Це спроба віднайти сліди *життя* тих, хто загинув під час війни, й тих, хто жив там раніше – сто і двісті років тому.

Бартов уважно розглядає пам'ятники, синагоги, написи й намагається відтворити динамічну історію євреїв у містах Галичини. Він знаходить синагоги, перетворені на музеї, архівні сховища або міські звалища. На місці колишніх єврейських цвинтарів нині розташовуються ринки, а місця масових розстрілів євреїв часто не мають не лише пам'ятного знаку, а й застереження. Оповіді є досить однотипними – історик розповідає, коли і як побудовано синагогу, чим займалися жителі міста впродовж декількох століть, як перепліталось життя єврейської громади та життя українського й польського населення. На початку ХХ ст. неможливо було уявити повсякденного життя без євреїв, адже вони часто складали щонайменше третину, або й половину мешканців міст. Тому, вважає Бартов, вивчаючи історію цього краю, дуже важливо з'ясувати, як сталося, що майже всіх євреїв тут було знищено, простежити взаємовідносини етнічних громад, які жили поруч упродовж тривалого часу.

Книгу можна вважати запрошенням до роздумів про те, чим були ці міста до війни, що відбувалося тут у роки війни і як сьогодні ми оцінюємо ці події.

Джерельна база, використана дослідником, включно з інтерв'ю, які його асистенти провели з мешканцями різних міст Галичини, окреслює певні межі для потенційних дослідників і містить інформацію про життя єврейської громади як складової міського населення. Численні фото допомагають скласти уявлення про українські міста регіону і можуть стати путівником для тих, хто з книгою в руках мандруватиме цією землею, аби захоче побачити на власні очі синагоги, цвинтарі і місця масових поховань.

Автор вважає, що зі зникненням євреїв в Україні не зник антисемітизм. Сьогодні деякі єврейські громади не фіксують на меморіальних дошках і пам'ятниках той факт, що жертвами, чию пам'ять тут увічнено, були євреї.

Хіба що маленькими літерами зауважують, що пам'ятник було збудовано за підтримки Міжнародного Центру Голокосту (с. 31). Бартов стверджує, що причиною цього є побоювання невеличкою єврейською громадою Львова антисемітської реакції. Тому про жертв Голокосту не пишуть, а якщо й пишуть, то не для українського читача.

Українці переймаються нині ствердженням власної самоідентифікації. Відтак, вважає автор, якщо йому доводиться, долаючи труднощі, розшукувати сліди єврейської присутності у місті, то історія складного шляху українців до незалежності відтворюється у квапливо збудованих меморіалах українських провідників, які взаємодіяли з нацистами та брали участь у знищенні єврейського населення. У відтворюваному українському минулому немає, на думку автора, місця для євреїв – їхніх колишніх сусідів.

Пам'ять є селективною. Для того, щоб пам'ятати, слід вибрати, що пам'ятати, й відкинути те, що можна (або хочеться) забути. Є багато спільного між тим, як у радянські часи формували колективну пам'ять, в якій євреї могли існувати лише як радянські громадяни, й тим, як українська національна програма позбавляється пам'яті про Голокост. У Львові, на Замарстинівській вулиці, є пам'ятний знак, присвячений жертвам НКВД – українцям, полякам та євреям. Проте в місті немає пам'ятника євреям, що загинули внаслідок погрому в червні 1941 року, учасниками якого були місцеві українці. Інший приклад вибірковості пам'яті – напис на пам'ятнику перед будівлею місцевої в'язниці в Самборі, що починається словами: «Тут, у Самбірській повітовій тюрмі, у період з 1939 по 1956 роки советськими енкаведистськими каральними органами арештовано більше 5 000 людей...»¹ (с. 45). Проте, з 1941 до 1944 рр. тюрма не могла контролюватися НКВД. Що це, друкарська помилка чи навмисна віктимізація історії українського народу, набуття ним статусу жертви?

Нашадкам євреїв, які залишили цю землю до Катастрофи, важко нині, повертаючись туди, де була колись домівка, згадати ландшафт, звуки та запахи, нелегко знайти й пам'ятні написи та меморіальні знаки. Не всі галичани пам'ятають сьогодні про єврейських сусідів – пам'ять про їхню загибель та життя майже стерта в Галичині. Наступним поколінням «згадати» буде ще складніше. Проте герої українського націоналізму закарбовуються в колективній пам'яті галичан. Бронзову скульптуру Степана Бандери встановлено неподалік території, де під час війни розташовувалося Дрогобицьке гетто (с. 53).

Омер Бартов пише свою книгу не лише про викреслених із пам'яті, а й про тих, хто є присутнім у цій пам'яті, іноді замість викреслених. У відновленому католицькому соборі в Бучачі править службу вісімдесятирічний священик.

---

¹ «In this district prison the Soviet punitive organs of the NKVD arrested over 5,000 people between the years 1939 and 1956...».

В інтерв'ю, яке цитує автор, мешканка Бучача Ореста Синенька розповідає, що деякі поляки повернулися в місто. «Але вони знають своє місце» (дослівно з англійської – ми тримаємо їх на своєму місці) (с. 134). З приводу синагоги, що була розібрана 1950 р., вона каже: «Не було рації її відновлювати, ось вони [влада] й знесли її». Здається, що деяким полякам вдалося повернутися, тому що їм дозволили, і тепер вони «знають своє місце», натомість у євреїв таких не було? На кінець війни лише вісімсот із декількох тисяч євреїв Бучача було врятовано завдяки підтримці місцевого населення. Вони вийшли зі своїх сховищ, коли німці покинули місто, але майже всі загинули після того, як німці захопили місто вдруге й утримували його впродовж декількох місяців. Унаслідок цього з восьмисот вижили лише сто осіб.

У розділі, присвяченому Тернополю, автор розмірковує про суть національного дискурсу, що, на його думку, домінує в українському суспільстві. Відбудова колективної пам'яті українців, вважає Бартов, триває одночасно із забуттям страждань єврейського народу і відродженням міфу про те, що комуністи були євреями, або про те, що євреї підтримували комуністів. Але оскільки цитуються уривки лише з газет правого політичного спектру, то автор не дає уявлення про те, наскільки цей дискурс підтримується мешканцями Тернополя. Очевидно, глибоке вивчення настроїв місцевих жителів не є питанням авторської уваги, а тому твердження про переважання антисемітських настроїв здається проблематичним на даному етапі досліджень.

Історик прискіпливо вчитується у тексти на меморіалах, пам'ятниках, меморіальних дошках та експозиціях краєзнавчих музеїв. Нерідко він натрапляє на розбіжності у текстах українською, ідиш та англійською мовами. Так, наприклад, на меморіальній дошці на будівлі синагоги у Городенцях напис українською мовою свідчить, що «з цього місця повели на жорстоку смерть від рук фашистів половина [так у тексті. – М.М.] єврейської общини – 2500 людей». В англійській версії кількість жертв не згадується, але є точна дата трагедії – 4 грудня 1941 р. (с. 100). Проте навіть така різниця може виявитися істотною для тих, хто не знає тієї чи іншої мови.

Серйознішу розбіжність Бартов виявив на меморіальній дошці біля головного входу в приміщення Медичної академії. Він вважає, що це чи не єдина згадка про винищення євреїв Тернополя. Текст на ідиш повідомляє про тисячі євреїв міста, що загинули на початку липня 1941 р., тоді як українська версія згадує іншу кількість жертв – не тисячі, а сотні (с. 155). Там само Бартов знову акцентує увагу на тому, що у місті не бракує пам'ятників українцям, які боролися за визволення української нації і яких переслідувала радянська влада.

Своєю книгою Бартов ставить питання про те, чи є євреї та їхня доля невідомою частиною української історії і чи в інтересах самих українців знати про долю тих, з ким вони жили поруч. Можливо, розподіл історії на

українську та єврейську й призводить до наслідків, які фіксує автор книги: хтось, як Дар'я Шатна, чия стаття з бережанської газети «Вільне життя» він цитує, вважає легітимними лише інтереси та проблеми українського населення, яке «дозволяє» полякам (згадаймо відновлений католицький собор у Бучачі й панотця, який повернувся туди) або євреям жити на українській території. Співпрацю євреїв з різними етнічними групами, що перебували при владі, і тими режимами, що існували тут, Шатна характеризує як зраду українського народу (с. 159). Вона не розглядає питання про те, ким вважали себе ті євреї, які були на державній службі, і з яких причин вони там опинилися. Бартов критикує Шатну за однобічність позиції і наполягає на тому, що співпраця євреїв із комуністичним режимом – тема складна і багатоаспектна.

Проте критичні зауваження можна віднести й до книги самого автора. По-перше, за узагальнюючий образ євреїв-жертв. По-друге, за претензії до українського населення Галичини в тому, що українці байдужі до долі євреїв й пам'яті про них. Постійне протиставлення героїв українського визвольного руху й загиблих євреїв, як це робить Омер Бартов у своїй книзі, може призвести до упередженого розподілу української історії на суто українську і єврейську. Такі історії не збагатимуться й не перетинатимуться, вони існуватимуть окремо, а це, в свою чергу, матиме наслідком спотворення реальних подій. Для того, аби книга Бартова знайшла свого читача серед українців, слід уникнути протиставлення єврейської та української історії, єврейської та української колективної пам'яті, адже від цього також залежить стан збереженості пам'яток єврейської Галичини, що швидко зникають.